

STUDII ȘI CERCETĂRI: PSIHLOGIE

EXITUS-UL REPREZENTAȚIONAL: CÂND, CUM, DE CE?

Mihai ȘLEAHIȚCHI

Catedra Psihologie Aplicată

A thorough analysis of the literary resources shows that social representations as „structured ensembles of values, notions and practices relative to the objects of the environment”, „images of people and events perceived by the groups” or as „mechanisms that ensure the connection to different explicative systems” are ultimately bound to die. Conveying a natural thing (or, as it is well-known, organizing life by systems of entities has not only a beginning but an end too), the exitus doesn't happen on its own but rather as a result of the implication of certain factors. Generally speaking, these are specific situations in which, on one hand, the group (=the bearer of the representation) is not what „it used to be” anymore (it has substantially changed its composition, it has isolated itself from the rest of the world, it doesn't see in the object of representation any value of social stake etc.) and on the other hand the object of representation ceases to express a polymorphic reality that could be activated for the individuals. Essentially the disappearance of some social representations constitutes a good premise for the emergence of other social representations. In the light of history and anthropology, this type of mental constructs, S.Moscovici's expression, „lead a life of their own, communicating with each other, opposing and changing harmoniously, disappearing only to emerge later under new garments”.

Cu aproximativ șapte secole în urmă, lucrând asupra *Purgatoriul-ului*, Dante Alighieri include în versul 54 (cântul 33) al nemuritoarei sale opere următoarele cuvinte: „*Il vivere e un correre alla morte*” (în românește, expresia ar suna astfel: „*Viața e o alergare neconținută spre moarte*”). Recurgând la o asemenea înșiruire de cuvinte, marele scriitor italian vroia să sublinieze, încă în acele îndepărtate vremuri, că viața, în fond, e limitată și că, mai devreme sau mai târziu, ea ajunge să cadă sub imperiul clipei terminale. Ceva mai târziu, raliindu-se în deplinătate opticii interpretative alighieriene, M.F.X. Bichat, cunoscut medic și anatomist francez, lansează ideea potrivit căreia „*viața este ansamblul de funcții care rezistă morții*”. Și de această dată, după cum nu este greu de observat, accentul cade pe ideea potrivit căreia *viața are un început, dar și un sfârșit* sau – mai exact – pe opinia potrivit căreia *moartea este regula, iar viața – excepția* (ultima fiind mereu amenințată).

Deși, la început, raționamentele emise de către D.Alighieri sau M.F.X. Bichat sunt ridiculizate, supuse suspiciunii și chiar anatimizate, cu anii ele – oricum – se regăsesc în tot mai multe minți elevate, reușind, în cele din urmă, să ia forma unui eșafodaj atitudinal de largă răspândire*. La ora actuală, ca să dăm curs unei sintagme conținute în majoritatea dicționarelor/enciclopediilor de filosofie, nimeni – sau aproape nimeni – nu mai pune la îndoială faptul că *moartea este programată*. Astfel, vechiul vis de nepierire s-a ruinat în mod definitiv.

* Întrucât trecerea în revistă a tuturor celor care și-au exprimat – de-a lungul timpului, într-o formă sau alta – adeziunea la conceptul despre ubicuitatea morții ar ocupa prea mult spațiu, ne vom limita doar la câteva nume preluate, de o manieră aleatorie, din doar două culturi europene – cea poloneză și, respectiv, cea românească:

- *S.Witwicki*: moartea înseamnă sfârșitul vieții, începutul vieții înseamnă începutul morții (Witwicki S. *Însemnările unui cetățean din Podole*. – Varșovia, 1826, p.28);
- *M.Eminescu*: moartea succede vieții, viața succede la moarte / alt sens n-are lumea asta, n-are alt scop, altă soartă (Eminescu M. *Cugetări*. – București: Albatros, 1979, p.52);
- *M.Eminescu*: moartea este echilibrarea existenței (Eminescu M. *Fragmentarium*. - București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p.96).
- *S.-J. Lec*: prima condiție a imortalității este moartea (Lec S.-J. *Gânduri nepieptănate*. - Varșovia, 1965, p.261).
- *N.Iorga*: să nu fie moartea între două vieți ca noaptea între două zile? (Iorga N. *Cugetări*. - București: Albatros, 1972, p.62).
- *M.Sadoveanu*: toți primim semnele și veștile morții – pentru asta ne-am născut (Sadoveanu M. *Opere*. - Vol. VI. - București: ESPLA, 1956, p.322).

Ce redă, în fapt, moartea? În fapt, ea redă o stare a oricărui sistem viu după ce existența lui a încetat, fie la nivelul „organelor vitale”, fie la cel al „tuturor celulelor”. Dispariția „stărilor de vlagă” răspunde nevoii firești de a face loc unor combinații genetice care, pe de o parte, sunt mai favorabile evoluției în timp a sistemului și care, pe de altă parte, pot fortifica potențialul de adaptabilitate a acestuia, asigurându-i variabilitatea și rezistența în fața pericolelor de tot soiul. Deși sunt fenomene opuse, moartea și viața formează două laturi interdependente ale unuia și aceluiași proces – prefirarea cadrului existențial. S. Kierkegaard, pare-se, spunea că, în natură, clipa de supremă viață poartă în ea moartea. Cu alte cuvinte, viața și moartea nu sunt antitetice, ci, mai degrabă, complementare. Faptul că în sistemele vii se produc fenomene letale (prin intermediul izotopilor marcați, s-a dovedit, bunăoară, că eritrocitul trăiește 120 de zile, epiderma – 30 de zile, leucocitul – 13 zile, iar mitocondria – 8 zile, apreciindu-se că în doar opt ani se primenește întreaga materie a unui organism criant) ne dă posibilitatea să afirmăm că *moartea este pregătită de o viață* sau că *a trăi înseamnă a muri*. Dacă existența este un hazard al naturii, un accident produs în *Cosmos*, atunci acestui hazard/accident trebuie, în mod neapărat, să-i dăm un sens legat de moarte (în scopul „de a face viața mai bogată în împliniri”). A vorbi despre moarte înseamnă, după A. Malraux, a vorbi despre sensul vieții. Prin felul său de a fi, moartea conferă sistemelor vii privilegiul de a deveni constructe funcționale autentice, sensul vieții fiind acela de asigurare a perenității lor. Parafrazându-l pe G.W.F. Hegel, am putea spune că moartea constituie expresia unui triumf irefutabil asupra sempiternului, a unei revanșe pe care o exercită întregul/sistemul asupra elementelor particulare / de compoziție. Cu siguranță, mersul înainte a tot ce amintește sau poate aminti de *specia vivace* (plante, animale, oameni, organizații, idei, concepții, credințe, tradiții etc.) s-a făcut cu prețul morții. În nemurire, va trebui să recunoaștem, „diversificarea graduală a sistemelor cu semne de vioiciune” nu ar fi fost posibilă. Fiind antievolutivă, imortalitatea se opune normalității. Mortalitatea, în schimb, are „un cuvânt greu de spus” în tot ce ține de favorizarea dezvoltării structurilor animate. Ea s-a impus și continuă să se impună ca o formă *sui-generis* de selecție naturală, ca un factor de propulsare a noului, ca un fenomen fără de care noțiunea de progres și-ar pierde rostul. Organizarea vieții pe sisteme de entități face ca proprietatea fundamentală a acestora de a lua forme dintre cele mai diferite să se manifeste și la nivelul morții, ultimei revenindu-i statutul de element central al autoreînnoirii.

Așa cum reprezentările sociale sunt *sisteme complexe de entități funcționale* [cu *noduri figurative / nuclee centrale* (= constructe cognitive stabile, coerente și imagistice, „corespunzând valorilor la care aderă indivizii, purtând pecetea culturii și normelor colective ambiante”), dar și cu *elemente periferice* (= constructe cognitive compuse din informații „imediat inteligibile” axate pe concretizarea realului, pe „crearea unei ambiante particulare”, pe integrarea experiențelor/istoriilor individuale sau pe identificarea căilor de adaptare la contextul imediat)*] și așa cum tot ele sunt acelea care au tendința de a se schimba neconștient „la față” (ca urmare a remodelării raporturilor de comunicare, a reorganizării spectrului de practici sociale sau a instaurării stării de ireversibilitate situațională**), este de la sine înțeles că și în cazul lor moartea nu are decât să reprezinte un dat ineluctabil. Conștientizând acest fapt, numeroși promotori ai conceptului de reprezentare socială țin neapărat să menționeze că „viziunile care permit individului sau grupului să dea un sens conduitei, să acceseze cunoștințe utile în înțelegerea sau interpretarea realității” au nu doar un început și o dezvoltare în timp, dar și un sfârșit. Ca exemplare în acest sens apar următoarele aserțiuni:

* Despre aceste și alte detalii cu referire la configurația compozițională a reprezentărilor sociale am relatat în mai multe studii publicate anterior. În această ordine de idei, vezi, spre exemplu, *Șleahțișchi M. Mecanismele formării reprezentărilor sociale // M.Șleahțișchi. Universul reprezentărilor sociale. Studiu teoretic. - Chișinău: Știința, 1995, p.47-64 sau/și Șleahțișchi M. Emergența reprezentărilor sociale // M.Șleahțișchi. Eseu asupra reprezentării puterii: cazul liderilor. - Chișinău: Știința, 1998, p.143-160.*

** Pe parcursul anilor, am oferit publicului interesat o serie de articole în care ne-am concentrat asupra transformabilității câmpurilor reprezentationale și rolului pe care-l dețin în cadrul acestui arhicomplicat proces factorii *comunicare, practici sociale, reversibilitate/ ireversibilitate socială*. Pentru o informare mai amplă la acest subiect, vezi, de pildă, *Șleahțișchi M. Despre resorturile rezistenței la transformarea reprezentatională // Psihologie. Pedagogie specială. Asistență socială: Revista Facultății de Psihologie și Psihopedagogie specială a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”. - 2009. - Nr. 2 (15). - P.1-21; Șleahțișchi M. Depășirea conservatorismului reprezentational. Factorul *comunicare // Psihologie. Pedagogie specială. Asistență socială: Revista Facultății de Psihologie și Psihopedagogie specială a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”. - 2009. - Nr. 4 (17). - P.41-50; Șleahțișchi M. Depășirea conservatorismului reprezentational. Factorul *practici sociale // Studia Universitas: Revista științifică a Universității de Stat din Moldova. - Seria Științe ale educației - 2009. - Nr.9 (29). - P.174-181; Șleahțișchi M. Depășirea conservatorismului reprezentational. Raportul *reversibilitate/ireversibilitate // Revista de Științe Socioumane: Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” - Chișinău. - 2010. - Nr.1 (14). - P.7-13 sau/și Șleahțișchi M. Reprezentarea socială: între permanență și transformare // Psihologie. Pedagogie specială. Asistență socială: Revista Facultății de Psihologie și Psihopedagogie specială a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”. - 2010. - Nr.1(18). - P.79- 96.****

- **S.Moscovici:** odată create, reprezentările sociale își au propria lor viață, circulă, fuzionează, se atrag și se resping, dau naștere la noi reprezentări, în vreme ce reprezentările vechi sunt scoase din circulație, mor [1];
- **M.-L. Rouquette:** reprezentarea socială nu este un corp doctrinal imuabil și care se repetă la nesfârșit; în fond, ea poate avea două feluri de destin, eventual succesive: ori se transformă în anumite condiții, ori degenerază [2];
- **W.Doise & A.Palmonari:** în viața grupurilor, reprezentările sociale se deplasează, se combină, intră în relație și se resping, unele dispar, altele sunt elaborate în loc [3];
- **C.Guimelli:** reprezentarea socială se transformă progresiv, ceea ce înseamnă că unele elemente ale acesteia intră într-o altă structură relațională, iar altele se mențin sau dispar [4];
- **A.Neculau:** putând să-și schimbe starea, reprezentarea socială demonstrează că are o geneză, așadar, o durată de viață [5].

Dat fiind faptul că și în cazul reprezentărilor sociale ne lovim – mai devreme sau mai târziu – de fenomenul morții, să vedem în continuare cum anume intervine emergența acestuia. Pentru început, având în vedere că absolut toate fenomenele – indiferent de ritmul sau anvergura prin care se impun – apar și dispar din varii raționamente/nevoi/motive („Nimic nu există în jur ce n-are o nevoie începătoare și un timp de începere”, ne atenționează, bunăoară, în *Fragmetarium*, M. Eminescu), vom exclude punctul de vedere potrivit căruia moartea reprezentărilor sociale survine din întâmplare, pe neașteptate, stocastic. Opunându-se ideii de incidentalitate, căutările noastre vor lua în calcul o cu totul altă premisă – *dispariția reprezentărilor sociale este una necontingentă, ea fiind strâns legată de existența unor factori concreți.*

Care sunt acești factori?

Întrebându-se, cu aproape un secol în urmă, în celebra sa lucrare *Opiniile și credințele* [6], cum anume devine posibilă moartea credințelor, a acestor „structuri psihice complexe, rezistente, de durată, care își pun pecetea pe personalitatea omului tot atât de apăsător ca și trăsăturile de caracter”, G. Le Bon descoperă că fenomenul în cauză „(...) se manifestă mai întâi printr-o **fază critică** (evidențierea ne aparține – M.Ș.), adeseori generatoare de bulversări”. Ca și în fizică (= „fizicienii arată că atunci când un corp se află în vecinătatea punctului critic, o insignifiantă variație de temperatură îl face să treacă brusc de la starea gazoasă la starea lichidă, ori invers”) sau în economia politică (= „o țară importatoare de mărfuri bune - cum ar fi aurul, bunăoară - poate să devină deodată exportatoare, în urma producerii unor anumite influențe”), viața credințelor, spune el, poate lua sfârșit „după diverse oscilații și o uzură prelungită, după atingerea unui nivel care exprimă o neconținută agitație”. Dorind să fie cât mai explicit, cel despre care se spune că ar fi „Newton al psihologiei sociale” ține să sublinieze că moartea credințelor se produce în situația în care „timpul a zdruncinat concepțiile vechi, înainte ca acelea destinate să le înlocuiască să se fi conturat cu claritate” sau atunci când devine evidentă instaurarea unei „(...) epoci de instabilitate în care popoarele se află hărțuite între influențele vechilor divinități și ale celor în curs de formare”. Așteptând „adoptarea unei mari credințe novatoare”, sufletul popular, în aceste împrejurări, „(...) plutește între măruntele dogme ale momentului, lipsite de durabilitate, dar și de forță”. Apărate de varii grupuri, comitete sau partide, acest soi de dogme „exercită adesea o putere considerabilă”. Activitatea „cluburilor în timpul Revoluției” a „ligilor masonice în rândurile burgheziei”, a „sindicatelor în rândurile clasei muncitoare” și a „comitetelor electorale în orașe” constituie, după G. Le Bon, exemple edificatoare în acest sens...

Fiind de acord în bună parte cu fondatorul științei psihosociologice și conducându-ne, totodată, de ideea potrivit căreia credințele au avut și vor avea mereu o atribuție directă la ceea ce poartă numele de reprezentare socială*, ne vedem în drept să afirmăm că, *la general*, exitusul reprezentational începe odată cu reliefaarea

* O serie de afirmații ale unor eminente specialiști din domeniu vin să confirme existența unei apropieri indubitabile între reprezentări și credințe:

- P. Moliner, P.Rateau, & V.Cohen-Scali: *reprezentările sociale sunt credințe larg difuzate, consensuale, omogene la nivelul grupurilor sociale, elaborate pentru satisfacerea nevoilor acestora* [7];
- N.Ficher: *reprezentarea socială este un proces de elaborare perceptivă și mentală a realității ce transformă obiectele sociale în categorii simbolice (valori, credințe, ideologii) și le conferă un statut cognitiv, permițând înțelegerea aspectelor vieții obișnuite printr-o racordare a propriei noastre conduite la interiorul interacțiunilor sociale* [8];
- A.Neculau: *reprezentările sociale desemnează un sistem de credințe, un model explicativ, un mecanism prin care se construiesc teorii despre mediul social, un efort de înțelegere și de stăpânire ale acestuia, o modalitate de a gândi practic contextul* [9];
- D.Jodelet: *reprezentările sociale sunt fenomene complexe mereu active care acționează în viața socială și care, în bogăția lor fenomenală, includ elemente informative, cognitive, ideologice, normative, credințe, valori, atitudini, opinii, imagini etc.* [10];
- W.Doise: *orice studiu exhaustiv al reprezentărilor sociale trebuie să le descrie ca realități obiective puternic ancorate în spectrul credințelor (credință într-o lume dreaptă sau în egalitarism poate organiza în suficientă măsură raporturile noastre simbolice cu celălalt)* [11].

unei *ordini existențiale critice* sau – cu alte cuvinte – a unei *vieți dezorganizate* în limitele căreia se atestă o puternică zdruncinare a tradiționalelor „*grile de lectură a realității*”, grupurile sunt hărțuite la modul cel mai serios de noile ideologii reformatoare, iar practicile cotidiene recent instituite pun semnul crucii pe „*imperativele categorice generale de odinioară*” (acestea din urmă, devenind, expresia aceluiași G. Le Bon, niște „*mărunte imperative ale unor secte, neavând comun decât o ură neîmpăcată împotriva ordinii de lucruri stabilită și decât o confirmare a faptului că tablele legii nu mai sunt aceleași pentru toate triburile lui Israel*”). Dacă, așa cum semnalează S. Moscovici, în *The Phenomenon of Social Representations* [12], reprezentările reflectă comportamentele sau structurile societale existente, atunci longevitatea lor depinde în foarte mare măsură de cum se prezintă, pentru moment, toate aceste comportamente sau structuri. Cu cât importanța lor scade, cu cât sunt mai uitate sau ignorate, cu atât mai probabilă devine și fosilizarea construcțiilor sociocognitive care mai adineaori le exprimau.

Propunând, în mai multe reprize [13, 14, 15, 16, 17], o viziune de ansamblu asupra modului prin care, în România de după cel de-al doilea război mondial, reprezentările sociale de adineaori (corespunzătoare fazei capitaliste de evoluție a societății) au fost distruse, fiind substituite cu niște reprezentări sociale noi (corespunzătoare canoanelor ideologice ale regimului comunist instaurat la putere), A. Neculau constată că fenomenul în cauză s-a produs „pe fundalul unui amestec – subordonat unui singur țel: controlul – de prescripții cultural-ideologice, exprimate prin norme și practici culturale, o „indicație” social-politică, un consemn ce nu poate fi ignorat”.

Atât contextul global, ideologic, cât și cel imediat, situațional, spune autorul invocat, au construit împreună o țesătură de prevederi, dispoziții, recomandări, indicatori, rețete, semne, amprente, simboluri în care au „învăluit” fiecare individ, acoperindu-l cu o *plasă psihosocială* care-l constrângea să gândească, să simtă și să acționeze pe potriva imaginilor-simbol, normelor, soluțiilor și ritualurilor autorizate.

Construirea unui nou context global, conform cunoscutului om de știință de la Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, a putut determina o viziune unificatoare, indicând direcția, pe când contextul imediat, particularizat la situații concrete îl „ajută” pe fiecare să se plieze, să „răspundă cerințelor” formulate de „organe”, să se formeze ca executant și/sau militant activ în organizațiile controlate de sistem (de partid, de tineret, de copii, de sindicat, profesionale, asociații de locatari etc.), de securitate și miliție, de serviciile de cadre (personal), chiar de gărzile patriotice. Toate se conjugau pentru a produce același efect. Contextele și practicile cotidiene controlate instaurau o anumită „logică socială” care orienta activitatea sociocognitivă a indivizilor, îi familiariza cu o anumită „normalitate”, îi ajuta să raționalizeze informația din mediu subordonând-o concepției de bază și-i îndruma să respingă „anormalul”, excepția, abaterea, ceea ce vine în contradicție cu normele „științifice” de funcționare socială. În regimul totalitar instaurat, contextele (global & situațional) și practicile cotidiene exercită o *presiune socială pentru aliniere*, manipulând cognitiv formarea reprezentărilor sociale sau, cu o expresie a epocii, „concepția despre lume și viață”.

Stabilind că, în linii mari, exitusul reprezentational începe odată cu instaurarea a ceea ce poate fi categorisit prin sintagma „*ordine existențială critică*” sau – altminteri spus – odată cu profilarea unor „*zdruncinări de anvergură*” care au loc fie la nivelul contextelor (global & situațional), fie la cel al practicilor cotidiene, să vedem în continuare cum se prezintă factorii despre care se poate spune că înfățișează *aspectele de micro-nivel* ale fenomenului dat, latura concretă, dimensiunea „tangibilă” a acestuia.

Unul din ei este, fără doar și poate, *obiectul reprezentării*. Suntem hotărâți să afirmăm acest lucru, deoarece, așa cum găsim la S. Moscovici [18, 19], D. Jodelett [20], N. Ficher [21], iar mai apoi și la C. Flament cu M.-L. Rouquette [22], reprezentările sociale nu fac decât să exprime – de zi cu zi – o „modalitate practică de cunoaștere centrată pe diverse obiecte (= o persoană, un lucru, un eveniment psihic sau colectiv, un fenomen natural, o idee, o teorie etc.)”, un „proces de proiectare perceptivă și mentală a realității care transformă obiectele sociale (întâmplări, contexte, situații) în categorii simbolice (valori, credințe, ideologii)”, o ancorare în realitate care „acționează simultan asupra stimulului și asupra răspunsului” sau/și o „modelizare a unui dat existențial în și prin raporturi lingvistice, comportamentale ori materiale”. Aliniindu-se unui anumit obiect, reprezentările sociale inițiază cu el fie o *relație de simbolizare* (= îi țin locul), fie o *relație de interpretare* (= îi acordă semnificații). În ultimă instanță, prin el – și doar prin el! –, devine posibilă atât asigurarea unei treceri (mai mult sau mai puțin graduale) „de la metasistemul social (= instituții, apartenențe grupale, principii, norme) la structuri mai specifice, mai fluctuante și mai izolate (atitudini, opinii)”, cât și desemnarea setului de „viziuni funcționale asupra lumii care ar permite individului sau grupului să-și definească locul în univers”.

Evident, se poate întâmpla ca trecerea (mai mult sau mai puțin graduală) „de la metasistemul social (= instituții, apartenențe grupale, principii, norme) la structuri mai specifice, mai fluctuante și mai izolate (atitudini, opinii)” să nu aibă sorti de izbândă. Este posibil, la fel, ca desemnarea setului de „viziuni funcționale asupra lumii care ar permite individului sau grupului să-și definească locul în univers” să ia turnura unui fapt neîmplinit. Și, în sfârșit, nu este exclus ca, la un anumit moment, relațiile de simbolizare sau cele de interpretare, instituite, de curând, între obiect și reprezentare, să devină inconsistente sau chiar să se facă nevăzute. Atât în primul, cât și în cel de-al doilea sau de-al treilea caz, lucrurile evoluează așa cum evoluează în virtutea faptului că obiectul social a încetat, de fapt, să fie ceea ce trebuie să fie – un factor de elaborare a rețelilor de idei, metafore și imagini. În fond, asistăm la niște cazuri care denotă că obiectul social poate fi, în anumite condiții, un veritabil „gropar” al câmpurilor reprezentationale.

Care sunt aceste condiții?

La o analiză mai atentă a surselor de specialitate – în mod special, a studiilor centrate pe identificarea circumstanțelor în care are loc emergența câmpurilor reprezentationale [23, 24, 25, 26] -, se poate observa că funcției vizate îi este dat să apară ori de câte ori obiectul social face dovada faptului că:

a) nu dispune de o acoperire informațională adecvată (din cauza instituirii barierelor de ordin social sau cultural, indivizii – de cele mai multe ori – nu pot ajunge la referințele cu adevărat utile pentru cunoașterea obiectului; în cele din urmă, dificultatea de acces la referințe va favoriza transmiterea distorsionată a cunoștințelor soldată cu volatilizarea interesului pentru obiect);

b) încetează să apară sub diferite forme sau variații în cadrul societății (obiectul de reprezentare își suspendă calitatea de exponent al unei anumite *clase de obiecte* sau, pentru a ne exprima într-o altă cheie terminologică, nu mai este în stare să întrunească însușirile unui *obiect polimorf*, adică a unui obiect care poate regrupa și direcționa mai multe obiecte);

c) dispare din centrul de atenție a celor mulți (stăpânirea noțională sau/și practică a obiectului nu este pe potriva aspirațiilor existente în grup, au o valoare de interes scăzută, dacă nu chiar zerovalentă).

Dincolo de raționamentele expuse mai sus, raționamente care pun un accent special pe elementele, procesele sau fenomenele lumii sociale, există suficiente temeuri pentru a susține că moartea câmpurilor reprezentationale survine și atunci când ele încetează să funcționeze în *regimul unei relații strânse cu grupurile din care au emanat*. Or, precum s-a menționat nu o singură dată [27, 28, 29, 30, 31], „sistemele sociocognitive care permit definirea cunoștințelor și convingerilor și care asigură funcționalitatea instituțiilor și a limbii” nu ar fi însemnat nimic în lipsa unor „pluralități de persoane asociate prin legături integrative de tip normativ, comunicativ sau afectiv”. Esențialmente, grupul este purtătorul reprezentărilor sociale, depozitarul și propagatorul lor. Toate interacțiunile dintre grupuri – fie că sunt reale sau imaginare, directe sau indirecte, vizibile sau invizibile, temperate sau belicoase – conduc la instituirea „principiilor generatoare de luări de poziție”, a unor principii care sunt de primă necesitate în definirea și conservarea identității, a modului în care decurge conștientizarea sentimentului de apartenență la ceva anume (familie, țară, popor, cultură, etnie, ideologie, partid politic, grup profesional etc.). În cadrul oricărui grup, cu o vădită permanență, se elaborează normele și valorile prin care membrii își pot ușor construi constelațiile atitudinale sau/și tacticile comportamentale. În definitiv, așa cum opinează P. Moliner [32], *a presupune existența reprezentării unui obiect înseamnă a afirma mai întâi existența unui grup social dat, deci, a identifica un ansamblu de indivizi care au ceva în comun, comunicând în mod regulat între ei și apelând la tot felul de relații cu obiectul de reprezentare*.

Cum se face că un grup anume, înfățișând – prin definiție – depozitarul și propagatorul reprezentărilor sociale, se poate transforma, la un moment dat, într-un factor de exterminare a acestora?

O „radiografie” detaliată a studiilor care iau în vizor dinamicitatea câmpurilor reprezentationale [33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40] ne oferă posibilitatea să avansăm punctul de vedere potrivit căruia o asemenea metamorfoză se impune în situația în care:

a) se schimbă în mod cardinal compoziția grupului (efectele unei variații a compoziției grupului se regăsesc, bunăoară, în reprezentarea pe care o au noile generații de învățători în legătură cu misiunea lor, după ce vechile generații au dispărut ori nu au rezistat tehnologiilor avansate de recrutare profesională sau în concepția asupra „serviciului” atunci când se trece de la o armată profesionistă la una de conscripție);

b) memoria colectivă a grupului sau – mai larg – istoria grupului nu se mai combină cu obiectul reprezentării (în același sens în care vorbim despre limbile moarte, reprezentările „moarte” – arată, în context, M.-L. Rouquette – sunt cele care au încetat să se conjuge odată cu istoria, devenind astfel „lipsite de obiect”:

or, anume așa s-a întâmplat cu cele mai multe dintre valorile sociale și concepțiile religioase ale Antichității sau, mai aproape de timpurile noastre, cu dimensiunile sociale ale figurii „Cavalerului”;

c) membrii grupului nu văd în obiectul reprezentării o valoare de miză identitară (dacă, așa cum reușește să stabilească, bunăoară, G. Bellelli, boala mentală ar apărea într-o bună zi ca o tulburare printre altele, pierzându-și statutul său particular, atunci atât psihiatrui, cât și o bună parte din psihologi s-ar confrunta cu problema pierderii suportului reprezentational al activității lor; miza căreia îi corespunde elaborarea reprezentării cu referire la boala mentală este una extrem de mare: „este vorba de a fonda identitatea indivizilor în raport cu acest obiect, asigurând astfel supraviețuirea grupului ca entitate specifică”);

d) membrii grupului au încetat să dezvolte despre obiect discursuri consensuale/coezive apte să conducă la instaurarea efectului de unitate colectivă (pierderea atmosferei de consensualitate/coezivitate devine posibilă mai ales în cazul obiectelor neconjuncturale, când ai impresia că amenințările exterioare au dispărut sau sunt pe cale să dispară, iar ceea ce a rămas să te înconjoare ține, în exclusivitate, de domeniul inofensivului, tradiționalului, uzualului).

Mai mult, moartea reprezentărilor sociale devine posibilă când purtătorul lor (= grupul) face dovada faptului că **(e) a întrerupt orice contact cu un „altul social”** (or, dacă reprezentarea socială este, expresia lui P. Moliner, „reprezentarea a ceva, produsă de către cineva în raport cu altcineva”, atunci este de la sine înțeles că odată cu dispariția lui „altcineva” nu au decât să dispară și „reprezentarea a ceva, produsă de către cineva” sau că **(f) a devenit un sistem ortodox, fiind dotat cu instanțe de control/reglare și având ca punct de referință supremația unui anumit construct doctrinar, a unei anumite dogme sau credințe** (or, așa cum semnalează, de pildă, W. Doise, prezența și acțiunea metodică, în cadrul grupului, a unor instanțe de control și de reglare pentru care există doar o singură realitate și doar o singură modalitate de interpretare a acesteia face din grupul dat o rețea umană extrem de inflexibilă, o rețea care, opunându-se cu înverșunare fenomenului de dispersie informațională, va oferi, până la urmă, abordări ideologice sau științifice, și nu sisteme de extracție reprezentatională**).

Concluzionând, vom afirma că și reprezentărilor sociale, în calitatea lor de „ansambluri structurate de valori, noțiuni și practici relative la obiectele mediului înconjurător” sau de „imagini pe care și le fac grupurile despre oameni și evenimente”, le este dat să moară. Redând un lucru firesc, *exitus*-ul reprezentational nu vine de la sine, ci în urma implicării unor anumiți factori. La concret, este vorba despre instaurarea unor situații în care, pe de o parte, grupul (= purtătorul reprezentării) nu mai este „cel de adineaori” (și-a schimbat substanțial compoziția, s-a izolat de restul lumii, nu vede în obiectul de reprezentare nicio valoare de miză socială etc.)

* Atunci când S. Moscovici, în *La psychanalyse, son image et son public* (1961), sugerează că reprezentarea are ca funcție „orientarea comunicațiilor și a comportamentelor sociale”, el, de fapt, nu face decât să atragă atenția asupra faptului că tipul vizat de comunicații și comportamente sunt îndreptate către un *altul social* *mereu prezent*. Dacă, în strictă conformitate cu ceea ce spune întemeietorul conceptului de reprezentare socială, ne-am întreba, spre exemplu, de ce vânătorii interogați de C. Guimelli, la finele anilor '80, tind să utilizeze noțiunea de „gestiune a teritoriului” pentru a-și descrie practicile de vânătoare, vom ajunge să constatăm că acest lucru ei îl fac avându-i în vedere pe ecologii care nu încetau să le reproșeze că distrug natura. Constatarea va fi cu atât mai edificatoare cu cât mai mult ne vom aprofunda în cercetarea lui C. Guimelli, observând că indivizii cei mai implicați în polemicile cu grupul de ecologi fac parte din tagma celor care dezvoltă cel mai mult noțiunea în cauză.

Pertinente, în lipsa unor discuții în contradictoriu cu „persoanele chemate să asigure existența relațiilor armonioase dintre organismele vii și mediul înconjurător”, câmpul reprezentational al vânătorilor nu ar fi fost în stare să înglobeze noțiuni legate de teritoriu sau de gestionarea rațională a acestuia.

** La sfârșitul secolului trecut, în *Cinq questions à propos des représentations sociales*(1993), P. Moliner se întreba dacă se poate vorbi de o reprezentare a naturii la membrii activi ai mișcărilor ecologice sau de o reprezentare a maladiei SIDA în rândul medicilor specializați în combaterea ei. Răspunsul s-a redus la un „nu cred”. La baza acestui „nu cred” a stat un singur motiv – intervenția instanțelor de control și de reglare care au impus nu o reprezentare a naturii pentru ecologi sau a maladiei SIDA pentru medici, ci o ideologie, în primul caz, și un sistem științific de interpretare, în cel de-al doilea caz. Dorind să fie cât mai explicit, autorul invocă recurge la următorul exemplu: „Dacă ne raportăm la Declarația Consiliului de ordine al medicilor francezi din 28 ianuarie 1988, în legătură cu SIDA, putem citi: „Orice atitudine medicală în privința unei noi patologii trebuie să se înscrie în cadrul deontologic comun al îndatoririlor medicilor”. Această injoncțiune afirmă o voință netă de omogenizare a conduitelor individuale, amintind că ele nu trebuie în niciun caz să depășească acel cadru precis al codului deontologic al profesiei. Ea este urmată de un ansamblu de prescripții privind practicile de depistare, de respectare a secretului profesional și de formare permanentă a medicilor. Aceste prescripții sunt justificate în raport cu pozițiile Consiliului de ordine, dar și în raport cu dispozițiile legale și cu preconizările cercetării științifice. Apare deci aici o intervenție a instanțelor sau a altor instituții care controlează și reglează funcționarea corpului medical. Medicii, în cele din urmă, au obligația de a respecta pozițiile Consiliului de ordine. În anumite cazuri, ei așteaptă chiar ca această instanță să le dicteze conduita de urmat, mai ales atunci când nu există un cadru juridic precis (manipulare genetică, euthanasie etc.) care să regizeze decizia medicală”.

și în care, pe de altă parte, obiectul reprezentării încetează să exprime o construcție polimorfă situată în centrul de atenție a celor mulți. Indubitabil, dispariția unor reprezentări sociale constituie o bună premisă pentru apariția altor reprezentări sociale. Or, în lumina istoriei și a antropologiei, entitățile vizate demonstrează că dispun, expresia lui S.Moscovici, „de o viață proprie, comunicând unele cu altele, opunându-se și schimbându-se armonios, dispărând numai pentru a re-apărea în noi veșminte”.

Referințe:

1. Moscovici S. The phenomenon of social representations // R.M. Farr & S. Moscovici (eds.). Social representations. – Cambridge: Cambridge University Press, 1984, p.22 (în varianta română: Moscovici S. Fenomenul reprezentării sociale // A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. - Iași: Polirom, 1997, p.24).
2. Rouquette M.-L. Sur la connaissance des masses. Essai de psychologie politique. - Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 1994, p.138,147 (în varianta română: Rouquette M.-L. Despre cunoașterea maselor: eseu de psihologie politică / trad. de R. Popescu, R. Gârmacea; pref. de S. Moscovici. - Iași: Polirom, 2002, p.149,158).
3. Doise W., Palmonari A. L'étude des représentations sociales. – Neuchâtel: Delachaux et Niestlé, 1986, p.87 (în varianta română: Doise W., Palmonari A. Caracteristici ale reprezentărilor sociale // A. Neculau (coord.). Psihologie socială. Aspecte contemporane. - Iași: Polirom, 1996, p.24).
4. Guimelli C. La fonction d'infirmière. Pratiques et représentations sociales // J.-C. Abric (ed.). Pratiques sociales et représentations. - Paris: P.U.F., 1994, p.97.
5. Neculau A. Transformarea reprezentărilor sociale // A. Neculau (coord.). Manual de psihologie socială. - Iași: Polirom, 2003, p.300.
6. Le Bon G. Opiniile și credințele / Trad., cuvânt înainte și note de dr. L. Gavrilu. - București: Editura Științifică, 1995, p.170-175.
7. Moliner P., Rateau P., Cohen-Scali V. Les représentations sociales. Pratique des études de terrain. - Rennes: P.U.R., 2002, p.27-28.
8. Ficher N. Les concepts fondamentaux de la psychologie sociale. - Paris: Dunod, 1987, p.118.
9. Neculau A. Prefață // A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. Ediția a II-a. - Iași: Polirom, 1997, p.9.
10. Jodelet D. Reprezentările sociale, un domeniu în expansiune // A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. Ediția a II-a. - Iași: Polirom, 1997, p.88.
11. Doise W. Ancorarea în studiul reprezentărilor sociale // A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. Ediția a II-a. - Iași: Polirom, 1997, p.155.
12. Moscovici S. The Phenomenon of Social Representations // R.M. Farr & S. Moscovici (eds.). Social Representations. - Cambridge: Cambridge University Press, 1984, p.12.
13. Neculau A. Controlul contextului și manipularea reprezentărilor sociale // Psihologia socială: Buletinul Laboratorului „Psihologia câmpului social”. Universitatea „Al.I. Cuza”. - Iași. - Nr. 5. - 2000. - P. 38-47.
14. Neculau A. Rolul contextului și ideologia // A. Neculau (coord). Manual de psihologie socială. - Iași: Polirom, 2003, p.302-303.
15. Neculau A. Contrôle du contexte et manipulation des représentations sociales // A. Dorna, J.M. Sabucedo (eds.). Etudes et chantiers de psychologie politique. - Paris: L'Harmattan, 2006, p.31-37.
16. Neculau A. Context politic, reprezentări sociale și practici // L. Betea, A. Dorna (coord.). Psihologia politică, o disciplină societală. - București: Editura Curtea Veche, 2008, p.208-233.
17. Neculau A. „Plasa psihosocială” sau controlul total // A. Neculau, A. Sirota (coord.). Indivizi și societăți sechestrate. Abordare psihosociologică. - Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p.44-75.
18. Moscovici S. La psychanalyse, son image et son publique. - Paris: P.U.F., 1961 (ed. a I-a) / 1976 (ed. a II-a), p.124.
19. Moscovici S. Préface // C. Herzlich. Santé et Maladie. Analyse d'une représentation sociale. - Paris: Mouton, 1969, p.7-12.
20. Jodelet D. Les représentations sociales. - Paris: P.U.F., 1989, p.57-58.
21. Ficher N. Les concepts fondamentaux de la psychologie sociale. - Paris: Dunod, 1987, p. 118-119.
22. Flament C., Rouquette M.L. L'anatomie des idées ordinaires. Comment étudier les représentations sociales. - Paris: Armand Colin, 2003, p.87-88.
23. Moscovici S. La psychanalyse, son image et son publique. - Paris: P.U.F., 1961 (ed. a I-a) / 1976 (ed. a II-a), p.127-128.
24. Moliner P. Cinq questions à propos des représentations sociales // Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale. - 1993. - № 20. - P.5-14.
25. Moliner P. Images et représentations sociales. De la théorie des représentations à l'étude des images sociales. - Grenoble: P.U.G., 1996, p.68-69.

26. Moliner P., Rateau P., Cohen-Scali V. Les représentations sociales. Pratique des études de terrain. - Rennes: P.U.R., 2002, p.37-38.
27. Moscovici S. La psychanalyse, son image et son publique. - Paris: P.U.F., 1996 (ed. a I-a) / 1976 (ed. a II-a), p.126-127.
28. Doise W., Palmonari A. L'étude des représentations sociales. - Neuchâtel: Delachaux et Niestlé, 1986, p.87-89.
29. Abric J.-C. Les représentations sociales: aspects théoriques // J.-C. Abric (ed.). Pratiques sociales et représentations. - Paris: P.U.F., 1994, p.10-36.
30. Moliner P. Cinq questions à propos des représentations sociales // Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale. - 1993. - № 20. - P.5-14 (în varianta română: Moliner P. Cinci întrebări în legătură cu reprezentările sociale // A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. Ed. a II-a. - Iași: Polirom, 1997, p.148-150).
31. Curelaru M. Reprezentări sociale. Ed. a II-a, rev. - Iași: Polirom, 2006, p.34-35.
32. Moliner P. Cinq questions à propos des représentations sociales // Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale. - 1993. - № 20. - P.5-14 (în varianta română: Moliner P. Cinci întrebări în legătură cu reprezentările sociale // A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. Ed. a II-a. - Iași: Polirom, 1997, p.148).
33. Abric J.-C., Morin M. Social representations and environment: studies on urban and interurban travel // D. Jodelet & P. Stinger (eds.). Towards a social psychology of the environment. - Cambridge: Cambridge University Press, 1987, p.69-70.
34. Flament C. Structure et dynamique des représentations sociales // D. Jodelet (ed.). Les représentations sociales. - Paris: P.U.F., 1989, p.204-219.
35. Moliner P. Cinq questions à propos des représentations sociales // Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale. - 1993. - № 20. - P.5-14 (în varianta română: Moliner P. Cinci întrebări în legătură cu reprezentările sociale // A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. Ed. a II-a. - Iași: Polirom, 1997, p.148-149).
36. Di Giacomo J.P. Alliances et rejets intergroupes au sein d'un mouvement de revendication // W. Doise & A. Palmomari (eds.). L'étude des représentations sociales. - Neuchâtel: Delachaux et Niestlé, 1986, p.118-138.
37. Deconchy J.P. Systèmes de croyance et représentations idéologiques // S. Moscovici (ed.). Psychologie sociale. - Paris: P.U.F., 1984, p.331-355.
38. Doise W. Les représentations sociales // R. Ghiglione, C. Bonnet, J.F. Richard (eds.). Traite de psychologie cognitive. - Vol. 3. - Paris: Dunod, 1990, p.111-174.
39. Rouquette M.-L. Sur la connaissance des masses. Essai de psychologie politique. - Grenoble: P.U.G., 1994, p.145-165 (în varianta română: Rouquette M.-L. Despre cunoașterea maselor. Eseu de psihologie politică. - Iași: Polirom, 2002, p.147-168).
40. Curelaru M. Reprezentări sociale. Ed. a II-a, rev. - Iași: Polirom, 2002, p.37-38.

Prezentat la 11.04.2011